

El gir simètric en l'estudi de l'acció col·lectiva. Les mobilitzacions per la controvèrsia ecològica de Doñana

The "symmetrical turn" in the study of collective action

Israel Rodríguez Giralt

Universitat Oberta de Catalunya

irodriguezgir@uoc.edu

Resumen

Conceptualizar y comprender las formas de acción colectiva es una de las preocupaciones históricas del pensamiento social. Buena prueba de esto es el extenso historial de disputas y de polémicas que recorre la larga historia del pensamiento acerca de estos fenómenos sociales, lo cual, por otra parte, pone de manifiesto la dificultad que las ciencias sociales tienen, y han tenido, a la hora de definir, explicar y acotar un fenómeno tan efímero y liminal como éste.

En este contexto, propongo discutir las implicaciones que un enfoque STS puede tener para el análisis de la acción colectiva contemporánea. La hipótesis central que desarrolla esta tesis sostiene que el bagaje conceptual y metodológico que aporta la Teoría del Actor-Red (ANT), y su plasmación en lo que se ha dado en llamar el giro simétrico en las ciencias sociales, deviene un recurso fundamental para renovar y enriquecer el análisis de la acción colectiva.

Palabras clave: Acción colectiva; Actor-Network Theory; Política

Abstract

Conceptualising and understanding forms of collective action is one of the historic preoccupations of social thought. Good evidence of this can be found in the long line of disputes and polemics that runs through the history of thought about these social phenomena. It shows the difficulty social sciences have faced, and continue to face, when it comes to defining, explaining and delineating a phenomena as ephemeral and liminal as this one.

In this context, I propose that a discussion of the implications an STS focus could have for the analysis of contemporary collective action. The main hypothesis I develop states that the conceptual and methodological baggage that goes with the Actor-Network theory (ANT), and its shaping into what has been called the 'symmetrical turn' in the social sciences, become a fundamental resource for renewing and enriching the analysis of collective action.

Keywords: Actor-Network Theory; Collective action; Politics

“Únicamente las teorías y las prácticas muertas celebran su identidad propia. Únicamente las teorías y las prácticas muertas dependen de sus nombres, insisten en su perfecta reproducción. Únicamente las teorías y las prácticas muertas buscan reflejar, con todo detalle, las prácticas que les preceden” (J. Law, 1999:10).

Anticipo ja d'entrada que aquesta serà una presentació breu on únicament resumiré aquells aspectes que considero més importants i rellevants per entendre l'exercici que he portat a terme. Fent un símil periodístic, podríem dir que em centraré bàsicament en els titulars imprescindibles per recórrer aquest treball.

Si hagués de resumir breument l'objectiu i el mèrit de la tesi, diria que aquest és bàsicament el d'aportar un enfocament nou a l'estudi dels moviments socials, el de donar una nova interpretació als fenòmens d'acció col·lectiva. En aquest sentit, aquesta tesi s'ha d'entendre bàsicament com una aposta, com un experiment que busca explorar i posar a prova una comprensió original i revitalitzadora d'aquests fenòmens. Inspirat per les mobilitzacions ecologistes formades arrel de la controvèrsia ecològica de Doñana, examino les principals implicacions d'importar els postulats teòrics i metodològics de l'anomenat gir simètric a l'anàlisi de les formes de protesta. En aquest sentit, la meua contribució més original resideix bàsicament en conceptualitzar les formes d'acció col·lectiva com un actor-xarxa. Un fet, com veurem, que em permet obrir una interessant discussió sobre la possibilitat d'articular una nova teoria de l'acció col·lectiva que, a diferència de les tradicions dominants, contempli i assumeixi la condició materialment heterogènia i relacional de tot actor social, i per tant, assumeixi també que tota acció social és l'efecte emergent, el producte interactiu, de col·lectius híbrids en acció.

De tota manera, el primer que faré és provar de justificar perquè he considerat que era necessari explorar un enfocament nou i revitalitzant.

La conceptualització dominant de l'acció col·lectiva

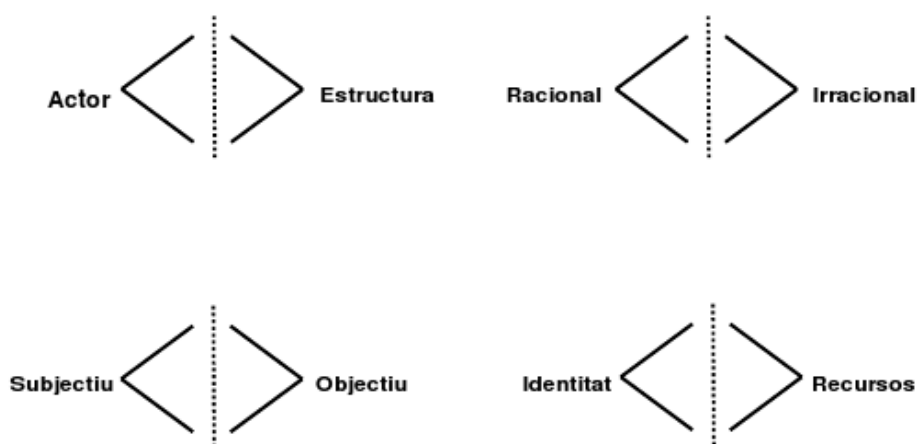
Si bé és cert que conceptualitzar i comprendre les formes d'acció col·lectiva és una de les preocupacions clàssiques del pensament social, també és cert que és un dels seus maldecaps més recurrents. Bona prova d'això és l'extens currículum de disputes i polèmiques que històricament travessen la conceptualització d'aquests fenòmens. Evidentment, no és moment ara de repassar aquesta història però sí de recordar que és força acceptat per tothom que aquest és un camp històricament confrontat, especialment farcit de discussions i debats. Un bon exemple d'això el trobem en la mateixa noció de moviment social. Tot i que apareix com una categoria identificable en primera instància al moviment obrer, el decurs analític i històric que experimenta aquesta noció mostra que estem davant d'un terme mal·leable, polièdric i especialment polisèmic. Un terme que descriu i anomena realitats molt diferents, perseguint i delineant en ocasions fenòmens i situacions contraposades.

Doncs bé, en aquest context és on neix l'exercici que em proposo fer. Fruit de revisar aquesta bagatge teòric, aquesta tradició, m'adono d'una sèrie de signes, d'indicis que em porten a identificar un cert esgotament en la mirada cap aquests fenòmens. Al meu entendre, l'estudi de l'acció col·lectiva ve marcat històricament per una dinàmica de conceptualització força problemàtica. Estructurada al voltant de polèmiques i debats històrics, la conceptualització d'aquests fenòmens s'ha anat aixoplugant en una matriu conceptual repleta de polaritzacions, de tensions, de premisses i de diferenciacions que han estat, en la majoria dels casos, acríticament assumides i que han acabat per donar forma a un sistema conceptual força tancat i improductiu. Així és, malgrat canvien les definicions, és difícil trobar en les darreres dècades veritables ruptures conceptuals dins d'aquesta tradició. Tot i ser diferents, d'una forma o altra, les diferents teories giren al voltant d'unes mateixes discussions, d'unes mateixes variables, d'un seguit de tensions i premisses que semblen inamovibles. Inqüestionables. En conseqüència, la

investigació sobre aquests fenòmens es troba limitada per aquesta inèrcia, estancada per un seguit de discussions que no deixen de reproduir-se i amb elles, és clar, tot un munt de problemes i preguntes que constantment reapareixen sense trobar resposta. La possibilitat d'enfocaments alternatius, en aquest context, no és una tasca fàcil ni reeixida. Per tant, malgrat molts afirmen el contrari, la consolidació i creixement d'aquest àmbit d'estudi es presenta complicada, com a mínim difícil, sobretot si no es porta a terme una problematització més decidida de les principals assumpcions sobre les que treballa.

Alguns exemples del que afirmo: Què explica l'emergència, la irrupció d'una acció col·lectiva? En la majoria dels casos, davant d'aquestes preguntes, la discussió ve plantejada a partir de parells binaris que semblen inqüestionables: són les percepcions compartides? Les expectatives frustrades d'un grup? Les condicions estructurals i històriques? On hem de posar l'accent? En les tensions socials, en l'estructura social o en desxifrar els trets personals, les actituds o les orientacions dels actors involucrats? Són les dimensions subjectives, o les condicions objectives? Com explicar el comportament col·lectiu? Des de les lògiques aplicades per comprendre la societat o des de les categories analitzades per comprendre el comportament individual? Què tenim tensions socials o pulsions emocionals i sentiments? Hem d'entendre aquests comportaments com una forma racional de comportament o com una forma irracional i desviada? L'hem de veure com un desafiament simbòlic, identitari a unes determinades circumstàncies històriques i polítiques o bé com el producte de posar en joc una sèrie d'arguments, de recursos i mitjans per a la mobilització? Què fa que un moviment sigui quelcom més que un mer agregat d'individus? La llista és llarga. Pràcticament sempre, quan un s'apropa a la història de la conceptualització d'aquests fenòmens, s'adona de que aquesta està farcida de discussions plantejades d'aquesta manera. El més curiós de tot, però, és que a força d'insistir, a força de debatre aquestes qüestions, moltes d'aquestes tensions s'han acabat convertint en premisses, en punts de partida ineludibles per a qualsevol enfocament posterior. En efecte, la incapacitat per cancel·lar moltes d'aquestes discussions, per la raó que sigui, ha portat a naturalitzar molts d'aquests pols fins al punt de convertir-los en talls, en extrems intocables. En punts de partida imprescindibles per a qualsevol analista.

Figura 1

En efecte, més enllà dels exemples, el que sembla clar és que no és gens fàcil sortir d'aquesta dinàmica de conceptualització. Malgrat hi ha hagut intents, molts d'ells lloables, la majoria d'enfocaments acaben per ser un enfocament més, és a dir per reproduir aquesta mateixa inèrcia. Incapaços de defugir o evitar

els riscos d'aquestes confrontacions històriques, la majoria d'enfocaments acaba oscil·lant, ja sigui decantant-se o bé buscant punts d'equilibri, per entre un estret i limitat conjunt de tensions i parells binaris que articulen l'explicació d'aquests fenòmens. Una prova d'això la trobem en els anomenats enfocaments sintètics o eclèctics contemporanis. Cansats de tanta disputa, a partir dels anys 90, bona part dels més prestigiosos teòrics inicien un procés de revisió i síntesi que acabi amb tant tanta polèmica. Allunyats de disputes ideològiques, partidistes, territorials, aquests teòrics prometen a partir d'un exercici d'integració i de construcció de ponts, una millor comprensió d'aquestes realitats. Processos emmarcadors, oportunitats polítiques, oportunitats per a la mobilització... no tenim, ens diuen, perquè tractar aquestes variables com a elements oposats. Al contrari, han de ser integrades en un mateix anàlisi. Aquest és el repte per a qualsevol teòric. Ara bé tot i les altes expectatives, molts d'aquests intents eclèctics no aconsegueixen portar a terme una redefinició productiva de l'objecte d'estudi en qüestió. Lluny de desaparèixer, moltes d'aquestes dificultats persisteixen. És més, lluny de resoldre-les, en molts cassos no fa sinó alimentar noves polèmiques.

En aquest context, conceptualitzar l'acció col·lectiva s'acaba convertint en una tasca bastant tècnica, orientada bàsicament al perfeccionament d'aspectes menors o al refinament i millora de l'operacionalització de certs conceptes i pilars que es consideren centrals i que són acríticament assumits. Però poca més. En la majoria dels casos, aquí s'acaba l'atreviment. Doncs bé, en aquest context és on pren sentit l'aposta que faig. Fruit de la curiositat, com veurem també de la llibertat que em dóna no ser pròpiament un estudiós d'aquest camp, em permeto la llicència de plantejar una sèrie de qüestions, de desplaçaments, d'hipòtesis de treball que obren la possibilitat d'explorar un enfocament alternatiu dins d'aquest camp, capaç d'aportar una mica d'aire fresc a aquesta situació.

Així és, no es pot dir que la meua sigui una formació canònica i exemplar en aquest camp. Ben al contrari. La meua formació principal prové d'una tradició completament allunyada d'aquesta, dels anomenats Estudis Socials de la Ciència i la Tecnologia. Aquest fet, que en principi podria semblar un problema –ser estudiós d'un camp que no treballa i treballar en un camp del que no sóc estudiós- s'ha demostrat força productiu -decisiu diria jo-, en la conformació final d'aquesta tesi. Si bé és cert que bona part de les limitacions que pugui tenir aquest treball arrenquen d'aquesta indigència, d'aquesta ingerència, també és cert que bona part dels seus mèrits es deuen justament a la ineludible circumstància d'haver hagut d'explorar una província fronterera, desconeguda, indisciplinada, a cavall entre tradicions allunyades. En efecte, és justament gràcies a la possibilitat de relacionar discussions i idees d'un camp i un altre que he pogut plantejar-me una fèrtil hibridació, una relectura crítica d'ambdues tradicions.

L'interès de la proposta simètrica de la Teoria de l'Actor-Xarxa.

Però tornem a l'argument sobre la meua formació inicial. Com a investigador, deia, m'he format bàsicament en el llegat sociològic dels anomenats Estudis Socials de la Ciència i la Tecnologia, més concretament en l'anomenada Teoria de l'Actor-Xarxa. Evidentment no tinc temps de resumir les principals aportacions d'aquesta teoria però si de destacar que, malgrat aquesta ha estat una tradició en principi orientada a superar el panorama teòric dominant en l'estudi social de la ciència i la tecnologia, amb el temps la seva aportació ha estat molt més rica i global, sobretot gràcies al seu manifest interès per la renovació i l'actualització teòrica i metodològica del pensament social. En aquest sentit, molts

estaran d'acord –d'altres no-, la Teoria de l'Actor-Xarxa s'ha acabat convertint en una aportació teòrica molt interessant i fèrtil, probablement la més útil i sistemàtica dels darrers temps.

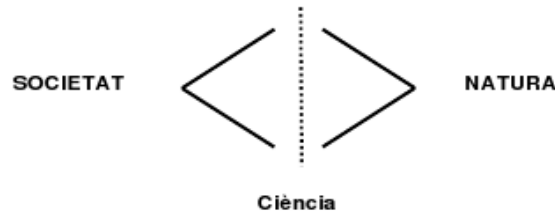
Doncs bé, justament és aquesta dimensió més atrevida, més arriscada i crítica de l'ANT la que he pres com a referència per decidir-me a connectar aquestes tradicions en principi allunyades. De tota manera, per entendre millor l'abast d'aquesta imbricació que proposo convindria abans repassar alguns punts importants del plantejament sociològic que fa l'ANT. En especial, l'anomenat principi de simetria generalitzada.

Cap als anys 70, cansats de l'excessiva prioritització d'allò social a l'hora de donar comptes de l'activitat científica, els autors d'aquesta teoria aposten per posar en pràctica un estil d'explicació diferent. Un estil més agnòstic, ens diuen. És a dir, un estil que no prengui partit, com tradicionalment s'ha fet, per certs elements substancials. En efecte, inspirats per un dels principis proposats per David Bloor en el seu Programa Fort, els teòrics de la llavors incipient ANT proposen la necessitat de generalitzar la demanda de simetria i acabar amb el privilegi que les "explicacions sociològiques" tenen a l'hora de donar comptes de l'activitat científica.

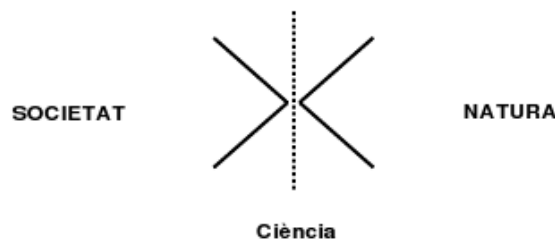
Quan un entra en un laboratori de ciència, ens diuen Latour i Woolgar -a "La vida en el laboratorio" o "la ciencia en acción"-, i observa les pràctiques que allà hi tenen lloc com ho faria un etnògraf amb les poblacions i comunitats que habiten les planícies de Kènia, s'adona que no és la societat la que resol, la que explica, la que conforma i la que dóna sentit a tot el que passa dins d'aquest espai on es construeix la ciència. Sense apel·lar, a altres elements, molts d'ells aparentment no socials, és impossible comprendre i donar sentit a aquesta activitat. En efecte, si seguim de prop l'activitat de científic i enginyers, ens adonem de que els recursos que intervenen en la batalla argumental i en la producció de fets científics són molts i variats: finançament, materials, equipaments humans, instrumental tècnic, consumidors, legisladors... Conseqüentment, no té sentit posar en pràctica un estil d'explicació que prengui partit, ja d'entrada, per una sèrie d'elements, de variables, de dominis que es consideren de per si més rellevants que d'altres. No té sentit per tant diferenciar a priori entre causes i conseqüències. Com la pràctica posa de manifest, l'activitat científica és indissociable d'un complex procés d'enginyeria heterogènia a través del qual s'ordenen i s'alineen en un mateix agençament pràctiques i entitats molt diverses. En conseqüència, argumenten, natura i societat han de passar a ser descrites en els mateixos termes. No té sentit mantenir una explicació de l'activitat científica que sigui "constructivista per a la naturalesa" i "realista per a la societat".

Figura 2

Abans de l'arribada de l'ANT, la discussió al voltant de l'explicació de l'activitat científica està plantejada de forma dicotòmica. O bé la ciència és una activitat objectiva, freda i aliena a la societat. Només continguts. O bé és una construcció social més. Només context. O bé és el pol de la societat el que explica aquesta activitat o bé és el pol de la natura.

Amb el principi de simetria, el que l'ANT ens diu és que hem d'abandonar aquest esquema. A la pràctica, l'activitat científica és indisociable d'un procés d'enginyeria heterogènia que barreja constantment context i contingut. Natura i societat han de ser descrites en els mateixos termes. No té sentit diferenciar d'entrada aquestes dimensions.

Però més enllà del qüestionament d'aquesta asimetria, la proposta de radicalitzar el principi de simetria planteja en última instància la necessitat d'abolir qualsevol forma de dualisme. En efecte, en virtut d'aquest principi, no hi ha distincions a priori que valguin. A la pràctica només tenim un teixit sense costures. Tot el que estudiem ha de ser considerat resultat de complexos processos de producció, d'entramats relacionals i d'amalgames heterogènies. No hi ha per tant entitats preestablertes, condicions inherents i clarament diferenciades. Res és autoevident ni aliè a la necessitat de ser explicat. Per l'ANT, doncs, l'heterogeneïtat de les parts és sempre prèvia a la unitat del tot. En aquest sentit, esdevé un enfocament sociològic força innovador i contraintuïtiu. Més que continuar partint dels extrems, ens diu, el millor és fer un pas enrere i explorar sense prejudicis tota aquesta espessor relacional que la pràctica reflecteix i que s'executa a través d'amalgames materialment heterogènies, d'actors que són alhora xarxes –d'aquí el nom de la teoria.

Detalls a banda, gràcies a aquest exercici, l'ANT va prenent forma com una proposta sociològica innovadora. Com una proposta flexible i capacitada per fer front a un present complex com l'actual. Lluny d'estar circumscrita únicament a l'estudi social de la ciència i la tecnologia, apareix així com un enfocament més general i sistemàtic, especialment útil per abordar la qüestió més general de la producció i estabilització de l'ordre social. En aquest sentit, és especialment interessant la seva aportació a l'hora d'identificar les raons antropològiques, filosòfiques i històriques que han portat al pensament

social tradicional a fer gala d'aquesta asimetria, d'aquest essencialisme que procura eludir l'ANT amb la proposta del principi de simetria.

Prenent com a base l'argument de Latour, aquestes raons bàsicament s'han de localitzar en el projecte històric i filosòfic que popularment coneixem com a modernitat. En efecte, si d'alguna manera podem caracteritzar la modernitat és com una època, com una tradició intel·lectual, també com una noció temporal, que es caracteritza des dels seus inicis per despreocupar-se dels híbrids, per desentendre's de la barreja, per purificar la realitat per tal de sumar velocitat i poder diferenciar-se, i vèncer, el passat. La modernitat, en aquest sentit, és una època especialment compromesa amb l'endrega i la purificació de la realitat. Cada cosa al seu lloc i un lloc per a cada cosa. L'important a destacar, però, és que com a conseqüència d'aquesta ambició purificadora, la modernitat instaura una sèrie de pràctiques i una sèrie de talls i ruptures a nivell ontològic, epistemològic i polític. És en la modernitat, per exemple, quan la dicotomia es torna el mecanisme d'intel·ligibilitat per excel·lència, quan es fan fortes un seguit de dicotomies que tots coneixem: natural/social, humà/no humà, individual/social, públic/privat, objecte/subjecte, etc.

Seguint amb aquest argument, és sobre aquest jaç farcit de distincions i d'ambicions purificadoras, sobre el que es desenvolupen les ciències socials. És en aquest context modern, replet de distincions on neixen i es fan fortes fins convertir-se en les ciències socials que avui coneixem, és a dir en les ciències d'allò social, o dit d'una altra manera, en les ciències que es veuen a si mateixes com a desxifrades d'allò social. Doncs bé, és justament l'esbós d'aquest context històric que tan bé explica la genealogia de la prioritització d'allò social, el que em permet retornar a la discussió que abans encetava sobre l'acció col·lectiva. Així és, gràcies al fet d'assistir a aquests debats, de viure tan de prop el creixement i la consolidació d'una tradició de pensament innovadora, que m'adono que és possible relacionar certes discussions i debats entre un camp i un altre. En aquest sentit, la relectura crítica que l'ANT fa dels orígens moderns del pensament social dominant, em serveix per plantejar una relectura crítica de la conceptualització de l'acció col·lectiva.

En efecte, com vèiem anteriorment, en l'estudi de l'acció col·lectiva hi ha tantes definicions com aproximacions, pràcticament tants debats com autors interessats en abordar aquestes realitats mal·leables. Cada definició procura recollir, categoritzar, absorbir i abstraure els trets més essencials i definitoris d'aquests fenòmens. Aquí rau justament la dificultat, el problema que ens porta a construir debats estructurats al voltant de tensions irresolubles. En efecte, aquesta ambició per "descobrir" la veritable natura d'aquests fenòmens ens porta a suposar l'existència d'una estructura nòmica i substancial amb principis fonamentals a descobrir. Un fet que ens obliga a activar una operació de purificació permanent, a haver d'endregar i reduir constantment aquest fenòmens a la seva veritable essència. La conseqüència d'això ja la coneixem: malgrat la proliferació de teories i de debats, sempre ens trobem utilitzant un limitat ventall de variables, oscil·lant entre tensions binàries, assumint que la única tasca possible passa per decantar-nos o bé per harmonitzar extrems que semblen inalienables.

Si això és així, pràcticament ja tenim elaborada la hipòtesi central d'aquest treball: les mancances i limitacions identificades en l'estudi de l'acció col·lectiva són l'expressió del marcat modernisme que recorre aquest àmbit de pensament. Segons aquest argument, els problemes que recorren l'estudi de l'acció col·lectiva estarien relacionats amb una dinàmica de conceptualització asimètrica, és a dir amb un modus operandi essencialista i típicament modern. Conseqüentment, postulo, només escapant o problematitzant aquesta base filosòfica, és a dir, només portant a terme una revisió crítica d'aquest

llegat, podrem evitar aquests problemes que un cop i un altre reapareixen. Aquest, de fet, és l'argument fort que defenso, la veritable aposta d'aquest treball. Atesa l'experiència de l'ANT, sostinc que el gir simètric pot ser un recurs teòric i metodològic fonamental per enriquir i renovar l'anàlisi de l'acció col·lectiva.

Les mobilitzacions per la controvèrsia ecològica de Doñana i el gir simètric en l'estudi de l'acció col·lectiva.

Per comprovar la validesa d'aquest raonament aprofito un estudi de cas especialment ric i interessant, la controvèrsia originada arrel del conegut desastre ecològic de Doñana. Ocorregut a l'abril del 1998, el vessament de la mina d'Aznalcóllar ha passat a la història com un dels pitjors accidents contaminants que han tingut lloc a Europa. A banda dels matisos, l'interessant del cas és que el trencament de la bassa originà una forta controvèrsia, una llarga i concorreguda polèmica que enfrontà a sectors i actors socials molt diferents: ecologistes, administracions, científics, veïns, agricultors, etc. Tots comparegueren a l'escenari de la desfeta, alertats i mobilitzats per un episodi sense precedents! Recollint mostres, sobrevolant la zona, provant de dirimir què havia passat, provant de reduir la incertesa desfermada pels llocs, procurant també conèixer i establir les causes, les dimensions, les possibles solucions d'un episodi com aquest.

Doncs bé, aquí és on resideix precisament l'interès d'utilitzar un cas així per un exercici com el que m'he proposat fer. Com han posat de manifest els propis ESCT, les controvèrsies són escenaris privilegiats per posar a prova una mirada més simètrica. A diferència d'altres objectes d'estudi més assentats, en aquests escenaris, atès que res està assegurat, atès que tota incertesa es veu amplificada, és imprescindible posar en pràctica una mirada més performativa i relacional. En les controvèrsies, res està prefixat, tot és negociat i tot depèn de les distribucions i pràctiques, de les definicions i accions que tenen lloc per tal de reduir la incertesa i ordenar el garbuix que les envolta. En aquest sentit, en les controvèrsies, és més fàcil posar a prova el valor d'un estil d'explicació més agnòstic perquè són escenaris que afavoreixen la possibilitat de cartografiar l'ordre social de forma diferent.

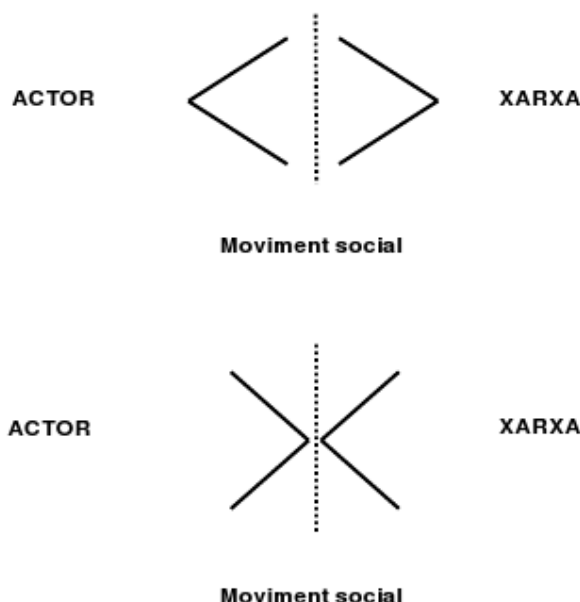
Seguint aquests preceptes, amb la controvèrsia de Doñana com a vehicle, com a inestimable material empíric, m'adreço a comprovar la validesa de la hipòtesi que abans esbossava: és a dir que la tradició teòrica i metodològica que aixopluga la mencionada ANT pot ser un enfocament útil per renovar i enriquir l'estudi de l'acció col·lectiva. No entraré a detallar tota l'anàlisi que acompanya a aquest exercici. Fer-ho seria, a més de feixuc, desproporcionat en relació a l'objectiu que persegueix aquesta presentació. Únicament diré que per exemplificar la fertilitat d'aquest apropament he centrat la meva anàlisi en l'actuació dels anomenats grups ecologistes. En aquest sentit, enlloc de basar-me en una definició estabilitzada a priori del que és un moviment social, he estudiat com aquests actors elaboraven i endurien formes diverses d'associació. Gràcies a això, he pogut apreciar que en la seva actuació, aquests grups enrolaven i mobilitzaven tant entitats humanes com entitats no humanes. Rius, aqüífers, tecnologies, ocells i excavadores, elements normalment desconsiderats per les ciències socials, esdevenen elements claus per l'articulació de la protesta, components decisius en la resignificació política que aquests grups porten a terme. Imprescindibles per resistir als intents de minimització que operen sobre el desastre.

L'actuació d'aquests grups, en aquest sentit, és completament depenent d'articulacions híbrides. És, de fet, una acció sustentada en la producció, en l'articulació, de col·lectius híbrids. Aquest és un resultat important de l'anàlisi que he portat a terme. En efecte, gràcies a la controvèrsia puc veure clarament com s'efectua un lligam, com a partir de la necessitat per definir la relació entre societat i natura una determinada xarxa de relacions acaba performant una protesta, una acció col·lectiva. En aquest sentit, aquesta no representa un grup preestablert. No pot ser suposada ni simplificada com una mera mobilització de recursos o com l'expressió d'una identitat prèvia. No s'entén només si la veiem com un actor que s'expressa, com una estructura que es reflexa, com un potencial de conflicte latent que és incentivat o esperonat gràcies a un determinat greuge, una intel·ligent mobilització de recursos o una inesperada oportunitat política. Cap de les narratives habitualment utilitzades recull plenament l'acció que es desenvolupa arrel de la controvèrsia. Més aviat, estem davant d'un agençament singular d'elements, d'entitats i actants molt diferents, materialment heterogenis.

En efecte, atesa la lectura que faig dels esdeveniments, malgrat té l'aparença d'un actor, és una xarxa relacional i materialment heterogènia la que actua, la que es comporta com una unitat empíricament indisociable. En aquest sentit bé podem dir que l'acció col·lectiva desplegada a Doñana s'assimila a un d'aquests actors-xarxa dels que ens parla l'ANT. Xarxes perquè anomena el producte, la instanciació, d'un agençament de pràctiques, d'accions, d'interaccions entre entitats diverses i heterogènies, però també actors perquè aquestes xarxes veiem que mobilitzen el món, el reordenen, l'executen d'una determinada manera. Podem caracteritzar llavors, el moviment, com una xarxa complexa i múltiple, plena d'actants heterogenis que activament mantenen o desmunten certes estabilitats. En aquest sentit és important puntualitzar que no és que estigui afirmant que els ecologistes són un actor-xarxa. Afirmo més aviat el contrari: és a un determinat actor-xarxa que l'acabo anomenant ecologisme, bàsicament com una forma de caracteritzar una xarxa activa i profundament heterogènia i per això mateix tan difícil de simplificar i de representar. Aprofundint més en aquesta discussió, podríem dir que més que considerar el moviment social com un centre de càlcul, un punt de pas obligat que coordina i gestiona amb èxit organitzacions, recursos i materials diferents que es troben enxarxats, el que tenim són certs operadors que enxarxen, relacionen i en la seva interacció performen un moviment. Són un conjunt de vincles entre xarxes diferents, entre punts de pas obligat –xarxes científiques, voluntaris, elements mediàtics, aus volant...- el que acaba donant forma a un moviment.

Figura 3

En definitiva, aquest és l'esquema que proposo: una explicació dels moviments socials que no parteixi ni dels actors ni de les xarxes, sinó dels actors-xarxa, és a dir, dels vincles que

estableixen els operadors.

En aquest sentit, dues són bàsicament les implicacions que m'agradaria destacar, abans d'acabar, del gir simètric que proposo per l'estudi de l'acció col·lectiva:

- d'una banda, que ens lloga una comprensió alternativa de l'acció social: per explicar l'acció social, ens diu, convé deixar de banda la preocupació exclusiva per les relacions socials i prendre en consideració als actants no humans així com els procediments tècnics en el que aquests estan involucrats. L'acció apareix així com un efecte emergent d'aquestes associacions heterogènies.
- D'altra banda, ens aporta una original definició d'allò col·lectiu: allò col·lectiu és bàsicament un agregat d'humans i no humans, sense fronteres predefinides d'antuvi, només el producte relacional que crea el compromís precari i constant entre elements heterogenis.

Ambdues aportacions, afirmo, permeten obrir una interessant discussió sobre l'agència i sobre la possibilitat d'articular una nova teoria de l'acció col·lectiva que, a diferència de les tradicions dominants, contempli i assumeixi la condició heterogènia i relacional de tot actor social, i per tant, assumeixi també que tota acció social és l'efecte emergent, el producte interactiu, dels esmentats col·lectius híbrids en acció.

Formato de citación

Rodríguez, Israel (2008). El gir simètric en l'estudi de l'acció col·lectiva. Les mobilitzacions per la controvèrsia ecològica de Doñana. *Athenea Digital*, 14, 351-360. Disponible en <http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/view/532>.

Este texto está protegido por una licencia [Creative Commons](#).

Usted es libre de copiar, distribuir y comunicar públicamente la obra bajo las siguientes condiciones:

Reconocimiento: Debe reconocer y citar al autor original.

No comercial. No puede utilizar esta obra para fines comerciales.

Sin obras derivadas. No se puede alterar, transformar, o generar una obra derivada a partir de esta obra.

[Resumen de licencia](#) - [Texto completo de la licencia](#)